

*Драган Станар\**

*Институт за стратегијска истраживања,  
Универзитет одбране у Београду*

## **ВОЈНИЧКЕ ВРЛИНЕ У ЕРИ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ: ПОСТ-ХЕРОЈСКО РАТОВАЊЕ И АУТОНОМНО ОРУЖЈЕ\*\***

### **Сажетак**

Убрзани развој вештачке интелигенције и аутономних оружаних система има потенцијал да темељно преобрази природу ратовања, војне организације и професионалног идентитета војника. Посебно значајну промену представља могућност смањења или потпуног елиминисања ризика по припаднике војске у оружаном борби, чиме се стварају услови за пост-херојско ратовање. Рад анализира утицај такве трансформације на храброст, оданост и част као кључне војничке врлине и конститутивне елементе војног етоса. Полазећи од одређења врлине као атрибута карактера који омогућава морално исправно поступање, разматра се становиште према којем елиминација опасности и непосредног људског учешћа у употреби силе

---

\* Имејл: [dragan.stanar@va.mod.gov.rs](mailto:dragan.stanar@va.mod.gov.rs); ORCID: 0000-0003-0759-5652.

\*\* Чланак је резултат рада на пројекту Војне академије Универзитета одбране у Београду: „Вредносне оријентације и однос према традицији кадета Војне академије”, ВА/ДХ/1/24-26.

ограничава могућност испољавања и развијања традиционалних војничких врлина. Иако се прихвата логичка заснованост ових аргумената у погледу њихове инструменталне функције у борби, у раду се заступа теза да се значај војничких врлина не може свести на њихову непосредну употребну вредност. Храброст, оданост и част представљају инхерентне елементе моралног идентитета војника и вредносне природе војске као институције. Ову тезу поткрепљују и резултати истраживања спроведеног међу кадетима Војне академије, који наведене врлине оцењују као виталне за идентитет припадника војне професије. Закључује се да пост-херојско ратовање не подразумева нужно пост-врлинску војску, јер технолошка ефикасност не може заменити морални карактер припадника професије којој је поверен мандат употребе смртоносне силе.

**Кључне речи:** војничке врлине, храброст, оданост, част, војни етос, пост-херојско ратовање, вештачка интелигенција, аутономно оружје, војна етика

## УВОД

Антропологија сугерише да, без обзира на еру, друштвену структуру и устројство, културу, религију, цивилизацију и степен развоја, готово свако људско друштво познато човеку баштини пијетет према ратнику, односно војнику. У неким је друштвима чак идеал војника и борца подигнут на највиши могући ниво у хијерархији друштвених идеала, те су партенони националних хероја у потпуности испуњени управо славним ратницима и војсковођама. Имајући у виду природу „позива” односно активности које подразумева ратништво и војевање као такво, природу која нужно и инхерентно захтева чињење морално крајње осетљивих,

слојевитих и комплексних поступака као што је намерно и организовано, некада чак и масовно, повређивање других људи и одузимање живота, од изузетног је значаја разумети суштину наведеног пијетета према ратнику и војнику који је очигледно заснован на дубокој и трансцендентној моралној изврсности овог „позива”. Кључну разлику између убица и насилника са једне, и ратника и војника са друге стране чини оно што данас у војној етици називамо војничким кодексима<sup>1</sup> који детерминишу све атрибуте процеса повређивања и одузимања живота – ко, када, како, коме, и кључно зашто одузима живот у борби. Ови кодекси нису тек пука упутства за употребу силе, већ инвентари атрибута и врлина које условљава дух ратничке заједнице и колективни етос војске који се изграђује на темељима развоја целокупног карактера и личности припадника војске, а не пукe легитимизације одређених поступака. Стога су војничке врлине одувек сачињавале саму градивну материју од којих је саткана морална изврсност ратничког позива и сама природа војске као друштвене институције.

Савремени развој војне технологије, под утицајем аутономних оружја и нарочито вештачке интелигенције као јединственог катализатора развоја сваке димензије војске без историјског преседана, условио је да више значајних аутора доведе у питање релевантност и одрживост традиционалних претпоставки војничке културе, ратничког идентитета и саме онтолошке природе војника, односно смисла војничких врлина на којима ова природа почива. Технологија која омогућава елиминацију ризика по војника у рату, која условљава изузеће војника из процеса одузимања живота у ужем смислу и која потенцијално трансформише феномен борбе и рата у нешто што много више подсећа на одређене

<sup>1</sup> У својој изврсној историјско-компаративној студији Френч демонстрира одређену универзалност утемељења ратничких кодекса кроз преглед различитих цивилизација из различитих ера људске историје (French 2023).

друге феномене и процесе<sup>2</sup> извесно може у једном снажном смислу имати утицаја и на питање војничких врлина које обликују традиционални етос и идентитет припадника војске, а које су свој смисао задобиле у традиционалним облицима борбе и ратовања који су подразумевали непосредан физички контакт са непријатељем и готово континуирану изложеност смртоносној опасности. Чак и до те мере да одређени аутори, као што је Спероу (*Sparrow*), упозоравају на освит новог доба „пост-херојских” војски (*Sparrow* 2015, 390) у којима ће нова технологија анулирати потребу са било каквим врлинама. Стога је неопходно анализирати место, улогу, функцију и сврсисходност кључних војничких врлина у ери имплементације вештачке интелигенције у свим сферама војних послова, и понудити квалитетну аргументацију њихове даље релевантности за све припаднике војне професије, као и за војску као институцију.

## КЉУЧНЕ ВОЈНИЧКЕ ВРЛИНЕ И ВОЈНИ ЕТОС

Као и у сваком покушају смисленог научног објашњења које има претензију на озбиљност, неопходно је поћи од одређења појмова. Упркос релативно честој фреквенцији употребе појма врлина, не само у научном већ и у шире друштвеном дискурсу, он неретко остаје неодређен па и потпуно погрешно разумеван. Наравно, свака дискусија о врлинама нужно полази од „оца” теорије врлина, славног Аристотела, који је своју целокупну етику базирао на претпоставци да је врлина одлика карактера човека да разумно и разборито не иде у крајности већ да остаје „уравнотежен” на

<sup>2</sup> Одређени аутори пореде савремене начине извођења борбених дејстава са ловом на животиње или истребљивањем штеточина, пре него са борбом у традиционалном смислу. Јасна и драстична асиметрија моћи и способности на тај начин утиче не само на начин ратовања, већ и на промену природе самог феномена (*Münkler* 2005, 131; *Steinhoff* 2013, 207).

самој средини<sup>3</sup>. Ипак, када се ради о савременом, нешто јаснијем, одређењу значења појма врлина, Мекинтајрова дефиниција врлине као „квалитета” карактера или „диспозиције” човека која омогућава исправно и морално поступање у пракси често се наводи као значајна (MacIntyre 2007, 191). Врлина је, дакле, првенствено атрибут карактера човека, део инвентара личности, саставни део његове природе, ћуди и нарави, која га усмерава у поступању. Стога када говоримо о војничким врлинама, ми заправо говоримо о атрибутима карактера, нарави и природе војника, о ономе у личности човека што га чини војником и ратником, а не убицом и насилником, не само током службе или ратовања, већ током целокупног живота. Овде је важно нагласити да се, како многи аутори примећују, у великом броју оружаних снага у свету појам врлина често замењује појмом „вредности”, иако се не ради о истој ствари (Schulzke 2016, 189). Управо зато што припадници војне професије интегришу „професионалне”, односно војничке врлине у сам лични карактер и сопствени идентитет, војска представља „једну од најснажнијих и најкохезивнијих моралних заједница у модерном друштву” (Fatić 2017, 120) у којем етос као специфични „дух заједнице” (Deakin 2008, 20) прожима не само њихово професионално деловање већ и целокупну диспозицију карактера и личне идентитете. Већ ова чињеница може да усмери ка закључку, о којем ће касније шире бити речи, да војничке врлине немају тек утилитарни и инструментални карактер, већ су заправо инхерентне самој онтолошкој природи војске као институције.

Упркос чињеници да не постоји дефинитиван „списак” војничких врлина, нити било каква врста њихове хијерархије, истраживањем војничких кодекса и базе етоса и креда различитих војних организација, као и историјском

<sup>3</sup> Аристотел сваку врлину (*ἀρετή*) дефинише као средину између две крајности – храброст као средину између кукавичлука и непромишљеног срљања, истинољубивост као средину између хвалисавости и лажне скромности, итд.

анализом најзначајнијих ратничких друштава људске цивилизације, аутори су издвојили три кључне војничке врлине које заузимају централна места у свакој војничкој култури и организацији – храброст, оданост и част (French 2003; Olsthoorn 2011, 44; Mompeysson 2014, 6; Bouzid et al. 2015, 194; Kaurin 2016, 40). Разлог универзалне присутности наведених врлина у свим војним културама долази из њихове „везаности за природу рата” као феномена (Biggar 2023, 68). Три врлине чине саму суштину војничког етоса и идентитета сваког припадника војне професије. Поред тога што су, према мишљењу више аутора, све остале војничке врлине донекле деривирани из наведене три<sup>4</sup>, храброст, оданост и част инхерентно су одређене и конституисане сврхом, средствима и односом војске са остатком друштва – „врлина *храбрости* која произилази из разумевања сврхе војске, врлина *части* коју захтевају и претпостављају средства којима војска испуњава своју сврху и врлина *оданости* коју детерминише сама концентрација физичке моћи у рукама војне професије у односу на остатак друштва” (Stanar 2024, 98).

Чини се готово немогућим дискутовати о војсци и војном позиву без уважавања централне позиције врлине храбрости. Ова врлина носи идентитетску тежину у војном позиву<sup>5</sup>, она је најпрепознатљивија и дефинишућа војничка врлина без које нема смислене дискусије у области војне етике (French 2003, 24). Услед своје апстрактности, храброст као таква веома вешто „избегава” сваки покушај да се у потпуности прецизно и тачно дефинише. Ово, наравно не значи да покушаја дефинисања храбрости мањка. Напротив, храброст је инспирисала мислиоце свих векова да покушају да је тачно

<sup>4</sup> Каурин заступа становиште да су све остале војничке врлине, као што су послушност, интегритет, поштење, итд. заправо деривати три кључне војничке врлине (Kaurin 2016, 40).

<sup>5</sup> Војска, према Аристотелу, има неку врсту „монопола” на врлину храбрости у ужем смислу, будући да он сматра да цивили једноставно не могу да искажу ту врлину на начин на који то могу војници у борби (Schulzke 2016, 189).

одреде – од античких мислилаца до савремених теоретичара врлина и психолога. Зато не чуди што у свом капиталном делу Тајна храбрости (*Mystery of Courage*) Милер представља више од стотину различитих историјских дефиниција храбрости, само да би на крају закључио да тај посао ипак мора оставити будућим генерацијама (Miller 2002, 7-10). Као минималну, а за потребе дискусије у контексту војничких врлина крајње погодну, дефиницију храбрости можемо узети ону Сидвикову која наглашава да храброст не подразумева одсуство страха већ способност да се чини упркос страху – „диспозиција да се суочимо са опасношћу било које врсте без узмицања” (Sidgwick 1907, 353). Присуство кардиналне и смртоносне опасности у борбеним дејствима, уз императив извршења задатка од виталног значаја за нацију и државу, јасно показују значај и важност присуства врлине храбрости код војника<sup>6</sup>.

Ништа лакши задатак, чини се, не представља ни прецизно дефинисање врлине оданости, односно лојалности<sup>7</sup>. У мноштву дефиниција, поново ћемо за сврху наше дискусије одабрати једну од најчешће цитираних у сфери војне етике, која је при томе изузетно опортуна за нашу аргументацију. Наиме, Спероу (Sparrow 2013, 90) одређује оданост као „спремност и вољу да се изложимо ризику и жртвујемо зарад онога чему смо одани”. Иако војска није једина институција у чијој се инхерентној природи захтева оданост свих припадника, постоје одређене специфичности ове врлине у војној професији. Прва се огледа у постојању више нивоа оданости – оданост саборцу, јединици, институцији, надређеном, професији и традицији, држави, народу, итд. – који у реалним условима могу доћи у конфликт, што може произвести кардиналне последице по целокупну војску (Stanar

<sup>6</sup> Поред физичке опасности која захтева храброст, аутори наводе и нужност постојања „моралне храбрости” код припадника војне професије. Ова врста храбрости не зависи од присуства физичке опасности *per se* пред којом се не узмиче (Stanar 2021a, 34-36).

<sup>7</sup> Између осталог, постоје и аутори који оданост и не сматрају врлином у ужем смислу (Olsthoorn 2011, 91).

2021a, 29-34). Друга се, пак, специфичност огледа у чињеници да је управо врлина оданости, као интегрална врлина војног етоса, једини практични фактор који омогућава исправан и ваљан однос војске са цивилним друштвом и политичком сфером, однос у коме се посве контраинтуитивно „наоружан покорава ономе ко је ненаоружан” (Makijaveli 2005, 63) и то слепо, свесно и по цену крајње жртве.

Коначно врлина части најексплицитније раздваја племениту војну професију од насилништва и неконтролисаног насиља. Војничка част представља својеврсну интернализовану инхибицију припадника војне професије која императивно забрањује нечовечно поступање и кршење *jus in bello* одредаба, те омогућава војницима да из катаклизмичног феномена рата ипак изађу као морално „чисти” и часни људи, некада чак и хероји. На тај начин очувава се заветни однос између војске и друштва које је својим ратницима дало мандат да одузимају животе, али под строго одређеним условима – „само на одређене начине, само у одређеним тренуцима, и само из одређених разлога” (French 2003, 3) – који неретко директно повећавају смртоносни ризик за војнике који часно ратују у односу на оне који зарад смањења ризика по себе прекрше завет дат друштву које бране<sup>8</sup>. Стога је врлина части „нужна као крајња и одсудна брана од поплаве неконтролисаног насиља и зла који увек злослутно прете у рату и есенцијална за исконски ратнички идентитет часних и моралних припадника војне професије” (Stanar 2024, 103).

<sup>8</sup> Кук (Cook 2015, 33) овај однос у којем апелом на ратничку част друштво захтева од ратника да се излажу ризику како не би укаљали образ и националну традицију назива „односом светог поверења” какво нема паралелу у остатку друштва.

## ПОСТ-ХЕРОЈСКИ РАТОВИ И ПОСТ-ХЕРОЈСКЕ ВОЈСКЕ

Галопирајући развој технологије који је обележио претходни век имао је драматичан утицај на готово све сфере живота и друштва. Природно, ни војна професија, војна делатности и војска уопште нису остали имуни на кардиналан и коренит утицај развоја технологије. Нове могућности ратовања и развијања софистицираног и разорног наоружања донеле су праве револуције – парадигматске промене у готово свим димензијама војне организације. Поред евидентног тренда развоја разорности савременог наоружања који је такође са собом донео прегршт етичких и моралних изазова<sup>9</sup>, тренд редукције и/или елиминације ризика при његовој употреби на површину је избацио питање одрживости војничких врлина и смисла ратничког етоса. Наиме, упркос чињеници да тренд редукције ризика развојем наоружања, које омогућава убијање непријатеља на великим удаљеностима, апсолутно не представља никакву историјску новост већ наставак хиљадугодишње тежње свих људских друштава (Enemark 2014, 3; King 2024, 2). Оно што данас јесте новина јесте могућност потпуне елиминације ризика у борби новим ратним технологијама. Технологије попут наоружаних дронова који омогућавају убијање са радикално редукованим ризиком по оператора на огромним удаљеностима од циља утрле су пут готово „безризичном” ратовању у претходним деценијама, док је имплементација потпуно аутономних оружја на „погон” вештачке интелигенције, која у потпуности елиминишу човека из „петље” (Zirojević 2024, 81-82) а тиме апсолутно елиминишу и ризик и опасност, довела до мењања саме елементарне логику рата као феномена који је историјски

<sup>9</sup> „Неподношљива лакоћа убијања” коју је омогућила савремена ратна технологија и примена савремених научних сазнања у војној сфери произвела је неке од најзначајнијих моралних изазова у војној етици, а тиме и нагласила круцијалну важност ове области примењене етике (Stanar 2021b, 237-250).

подразумевао легитимно убијање бораца на основу постојања међусобне претње по живот<sup>10</sup>.

На овај су начин друштва са технолошки најразвијенијим војскама ушле у зrelu фазу такозваних пост-херојских ратова у којима се војни циљеви остварују уз минимизацију, идеално потпуну елиминацију, не само губитака већ и саме опасности по све грађане, укључујући ту по први пут и припаднике војне професије! Посматрајући кроз теоријску призму Мануела Кастелса (*Kastels*), можемо тврдити да су аутономна оружја које „погони” вештачка интелигенција приближила савремена пост-модерна друштва, која захтевају „осмишљавање стратегије која би омогућила да рат остане средство државне политике, али без учешћа народа” (Starčević i Milenković 2023, 3), *idealtypus*-у инстант рата<sup>11</sup>, будући да су омогућила не само ратовање без учешћа народа, већ и без учешћа војника у борби! На тај начин употреба вештачке интелигенције у сфери војске неће само „разбити калузевицевско тројство рата, конкретно – да се ратује без народа, без друштва” (2023, 4), већ ће потенцијално радикално променити и саму природу војске омогућивши да се ратује, у најужем смислу речи, и без војника. Заправо, утицај имплементације вештачке интелигенције у војној сфери је толико снажан да експерти предвиђају „војно-технолошки цунами који ће засенити

<sup>10</sup> У безобалном мору изванредних научних чланака и монографија о утицају ратно-технолошких достигнућа на културу, етос и идентитет војске издвајају се две изузетне студије – Шарова књига „Војска без војника” и Чапина књига „Да ли је ратовање на даљину морално” (Šar 2018; Чара 2022). Оба дела пружају дубинске увиде у наведену проблематику.

<sup>11</sup> Кастелс (*Kastels* 2022) уводи концепт „инстант рата” као идеала технолошки најсавременијих друштава у којем друштво користи војску за остваривање интереса без потребе да друштво „плаћа” било какву врсту цене за рат који, по правилу, траје изузетно кратко, односно захваљујући ратној технологији „инстант” доводи до наметања воље. Такав рат, дакле, треба да испуни три услова – да ни на који начин не захтева укључивање грађана, да не захтева економско напрезање, и да остаје у границама морално прихватљивог у погледу оправданости и начина ратовања.

све претходне револуције у војним пословима” и који ће променити целокупну сферу војске на много дубљем нивоу него икада пре (Raska and Bitzinger 2023, 2-3; Hunter et al. 2023, 211). Основни разлог није само појава аутономних оружја, већ чињеница да, за разлику од свих остали ранијих технолошких иновација, имплементација вештачке интелигенције у војној сфери има потенцијал да:

„у потпуности промени војну организацију, структуру, културу и све остале аспекте војске на готово свим нивоима – тактике, оператике, стратегије и политике; у свим доменима – на копну, мору, ваздуху, у свемиру и у сајбер простору; у сваком пољу – кинетичком ратовању, електронском ратовању, логистици, транспорту, комуникацији, планирању, гађању, обавештајном раду, извиђању, одлучивању, итд.; и у свакој форми рата – „кентаур”, „минотаур”, „*AI-General*” и „мозаичном” ратовању” (Stanar 2025, 116).

Када се ризик по борца (макар на једној страни) елиминише увођењем аутономних оружја отварају се многа суштинска питања од којих је једно од најинтересантнијих управо питање ратничког идентитета, војничког етоса и „традиционалних војничких врлина” које конституишу карактер ратника (Biggar 2023, 68). Наведена редукција, или чак и потпуна елиминација, ризика по војника чије место у борби заузима аутономно оружје на „погон” вештачке интелигенције<sup>12</sup> навела је велики број значајних истраживача и мислилаца у области војне етике и војних наука уопште да поставе значајна питања о одрживости и

<sup>12</sup> Експерти у области имплементације вештачке интелигенције у војном домену сматрају да смо близу тренутку тзв. сингуларитета у којем ће аутономне машине у потпуности преузети улогу бораца услед немогућности човека да прати темпо одвијања догађаја (Kania 2017, 16).

„употребној вредности” све три кључне војничке врлине – храбрости, оданости и части. Већ у самој дефиницији храбрости понуђеној у претходном поглављу назире се самоевидентан изазов – уколико је за храброст потребно присуство опасности, односно ризика, елиминација ризика логично доводи до немогућности испољавања храбрости. Зато Енемарк (Enemark 2014, 6) наводи да елиминација ризика из процеса убијања у рату доводи у питање „врлину ратника као храброг човека који преузима ризик”, јер, како Сперов пише, „уколико нема ризика од физичке повреде или смрти нема ни могућности за испољавање храбрости” (Sparrow 2015, 382). Штавише, уколико се „борбене дужности прерасподеле на машине, војници неће бити у прилици ни да развијају врлину храбрости”, не само да је исказују, што доводи до губљења „моралних вештине”, односно до процеса који се у литератури назива *moral deskilling* и који поред храбрости онемогућава развијање и оданости (Carrusio et al. 2022, 31). Као и када се ради о врлини храбрости, и из саме дефиниције оданости јасно се може закључити проблематика – излагање некој врсти ризика је неопходан услов исказивања оданости. Стога аутори као што је Шулзке (Schulzke 2016, 195-196) закључују да одсуство ризика и опасности, које генеришу аутономна оружја, онемогућава тестирање оданости на начин на који се то одвија код војника који су изложени ризику на бојишту.

Коначно, и питање части као војничке врлине отвара се увођењем аутономних оружја у борбу, будући да је смислено упитати да ли је карактер војника који нису изложени ризику, и још важније који директно не употребљавају силу – већ уместо њих то чине аутономне машине који погони вештачка интелигенција – уопште компатибилан са потребом поседовања врлине части у употреби силе. Међутим, такозвана пост-херојска војска која заиста води пост-херојске ратове није нужно и пост-врлинска војска.

## ИНСТРУМЕНТАЛНА И ИНХЕРЕНТНА ВРЕДНОСТ ВОЈНИЧКИХ ВРЛИНА

Наведени аргументи којима се доводи у питање значај, одрживост и релевантност кључних војничких врлина у ери пост-херојских војски и пост-херојског ратовања представљају тек врх леденог брега аргументације настале у процесу преиспитивања утицаја имплементације аутономних оружја и вештачке интелигенције војној сфери у претходне две деценије. Када се ради конкретно о аргументацији која се тиче врлина храбрости, оданости и части, може се приметити да је заједничка основа разматрања ове проблематике код свих критичара заправо питање инструменталности врлина у новим условима, тј. (не)могућности њихове употребе у борби. Додатно, утисак је да се ова аргументација заиста не може оспорити. Међутим, питање релевантности кључних војничких врлина које конституишу војни етос и генеришу основу моралне заједнице војне професије није искључиво и нужно везано за њихову употребну вредност у борби – чак и када измењени савремени контекст не захтева практиковање ратничких врлина у борби *per se*, он не умањује њихову инхерентну вредност за војску и војну професију као конститутивних елемената војничког етоса!

Ова се вредност јасно огледа и у процесу само-идентификације припадника војне професије који храброст, оданост и част перципирају као виталне атрибуте у инвентару личних врлина свих војника. У емпиријском истраживању извршеном на Војној академији Универзитета одбране у Београду 2024. године недвосмислено је потврђена ова хипотеза. Наиме, укупно 239 испитаника је употребом инструмента Ликертове скале у распону од један до пет оценило важност поседовања сета врлина за припаднике војне професије. Нимало изненађујуће, највеће просечне аритметичке вредности одговора забележене су управо за три кључне врлине, и то: храброст ( $M = 4,80$ ;  $SD = 0,59$ ), оданост

( $M = 4,71$ ;  $SD = 0,66$ ) и част ( $M = 4,66$ ;  $SD = 0,77$ )<sup>13</sup>. Имајући у виду размеру дисперзије одговора, односно ниске вредности стандардних девијација ( $SD$ ), као и налаз да нема значајних варијација у зависности од релевантних социодемографских карактеристика испитаника (пол, узраст, географско и социјално порекло, итд.) закључак је да се храброст, оданост и част перципирају као конститутивни блокови личности и камени темељи карактера припадника војне професије.

Храброст, оданост и част не треба разматрати искључиво као средства за постизање победе у рату кроз оружана дејства односно физичко учешће у процесу оружане борбе већ и као инхерентни део моралног идентитета припадника војне професије и војске као институције који остаје у потпуности релевантан и суштински чак и у случају да се конкретна војска никада и не нађе у ситуацији оружане борбе. На пример, у случају када војска своју сврху изградње прихватљивог, праведног и трајног мира испуњава кроз средство одвраћања које не подразумева оружану борбу (Stanar 2021c, 40-43); истом логиком, и у случају када се оружана борба врши употребом аутономних оружја којима управља вештачка интелигенција. Уколико би војска као институција ове врлине престала да сматра важним, потребним и релевантним у савременом тренутку, чини се да би она заправо тиме и променила сопствену природу и трансформисала се у потпуно другачију врсту моралног субјекта који би силу користио на другачијим вредносним темељима. У том случају војска би била тек пуки технички и административни инструмент државе, средство за гарантовање безбедности и институција специјализована за употребу смртоносне силе у којој би искључиво ефикасност употребе наведене силе била релевантна. Међутим, природа „дело круга” војске, односно

<sup>13</sup> На скали од један до пет један је означавало „потпуно неслагање”, док је пет означавало „потпуно слагање” са наведеним ставом. Аритметичка средина одговора, као мера интензитета изражених ставова (4,80 за храброст, 4,71 за оданост и 4,66 за част), указује на изузетан значај ових врлина.

употребе деструктивне и смртоносне силе у масовним размерама које немају пандана у остатку стварности чине употребу силе изузетно и неизмерно морално деликатном и осетљивом, те је питање каква је вредносно институција која располаже таквом деструктивном моћи питање од апсолутно прворазредног значаја<sup>14</sup>. Да би управљање масовним, понекад катаклизмичним, организованим насиљем било прихватљиво за једно друштво које има претензију да буде цивилизовано, институција којој се поверава тај морално најосетљивији задатак ни у ком случају не може бити морално неутрална. Сходно томе, припадници професије задужене за такву врсту насиља нипошто не могу бити технички изванредни а вредносно неутрални појединци, без обзира на несумњиве тектонске промене које доноси имплементација вештачке интелигенције у аутономне оружане системе.

Друштво има не само интерес већ и одговорност да мандат за употребу такве врсте силе повери искључиво институцији и професији чији етос јасно осликава морални идеал оправдане, смислене и часне употребе смртоносне силе – тај мандат мора бити дат добрим људима са израженим врлинама и моралним карактером, без обзира на то како се технички рат води. А, сам војни етос се из тог разлога никако не може и не сме посматрати кроз инструменталистичку и телеолошку призму која би била неприхватљиво редуccionистичка будући да би оно што је унутрашњи критеријум професионалне и моралне изврсности брутално свела на питање инструменталне вредности остваривања пуких циљева који се, очигледно, могу остваривати и ослањањем на аутономна оружја и вештачку интелигенцију у описаним пост-херојским ратовима. Али, чињеница је да војни етос саздан на „херојским” врлинама храбрости, оданости и части чини једну војску једнако и практично способном да

<sup>14</sup> Морална димензија „инструмената” војске, првенствено рата који нужно доноси неслагљиву патњу и разарање, нужно захтева моралну изврсност војне професије (Stanar 2024, 101-104).

победи<sup>15</sup> колико је чини и вредном те победе. Као што Шулзке (Schulzke 2016, ) запажа, „није довољно да војници просто чине исправне ствари, они истовремено морају да буду добри”. Ера у којој ће борбена дејства све више и више бити поверавана аутономним машинама ни на који начин неће променити ову чињеницу будући да она дефинише војску и припадницима једне морално изузетне професије осигурава припадност изврсној етичкој професионалној заједници.

## ЗАКЉУЧАК

Незауостављив процес имплементације вештачке интелигенције и аутономних оружаних система у свим војскама света које имају потенцијал за тај процес представља промену без историјског преседана, која има потенцијал да преобликује све нивое, домене и поља војне делатности. Нарочито значајну последицу ове трансформације, нарочито из перспективе изучавања војне етике, представља могућност радикалног смањења, па чак и потпуног елиминисања ризика по припаднике војне професије у оружаном борби коју ће све више водити машине на „погон” вештачке интелигенције. Увођењем аутономних система којима управља вештачка интелигенција и који могу деловати без непосредног учешћа човека стварају се услови за идеалну верзију пост-херојског ратовање, у којем се војни циљеви остварују без традиционалног излагања војника смртоносној опасности у борби. Уз мноштво других, за војску веома значајних, питања ова промена природе борбе неизбежно отвара и питање даље релевантности војног етоса и кључних војничких врлина на којима је он саздан – храбрости, оданости и части.

<sup>15</sup> Имајући у виду значај моралне компоненте војне моћи у односу на све остале компоненте, можемо тврдити да развијен војни етос једне војске дословно чини исту способном да победи у рату. Војна историја српског народа пружа изузетан доказ за ову тврдњу.

Критика одрживости и релевантности храбрости, оданости и части као кључних војничких врлина у пост-херојским војскама - у којима је редукција ризика по војника досегла историјски тренутак његове потпуне елиминације - веома је добро логички заснована и аргументована. Међутим, целокупна аргументација ове перспективе заснована је искључиво на претпоставци ексклузивно инструменталне вредности војничких врлина у борби, те је са те стране немогућност њиховог испољавања у непосредној борби онај суштински фактор који их чини редундантним у војскама чије ће битке у будућности водити аутономни оружани системи који елиминирају потребу да човек буде укључен у процес убијања у рату. Уколико нема ризика не може бити ни испољавања храброст и оданости, јер ове врлине по својој дефиницији подразумевају поступање упркос постојању опасности. Част се, у војничком смислу, са друге стране не може испољавати у процесу борбеног дејства у коме машина, а не човек, употребљава силу док одлуку о њеној употреби доноси вештачка интелигенција.

Не доводећи у питање заснованост наведене аргументације, ипак се чини јасним да би свођење храбрости, оданости и части на њихову пуку употребну вредност у борби представљало крајње неприхватљиво и, још важније, нетачно редукционистичко поимање улоге и сврхе војничких врлина у изградњи војног етоса, а тиме и неразумевање самог етоса као специфичног духа заједнице. Наиме, војничке врлине, а поготово три кључне наведене, нису тек пука средства за успешно извршавање задатака, остваривање мисије и постизање победе у борби. Напротив, оне су подједнако важне и као атрибути карактера који конституишу вредносни и морални идентитет припадника војне професије, а тиме последично и саму вредносну природу војске као институције. Самим тим, њихова вредност, важност и релевантност није умањена ни када војска своју мисију свакодневне изградње повољног и одрживог мира испуњава кроз инструмент

одвраћања који не подразумева оружану борбу, као ни када је непосредно извођење борбених дејстава препуштено аутономном оружју којим управља вештачка интелигенција. Чињеница да технолошка трансформација начина на који војска ратује не негира нужно инхерентну вредност војничких врлина.

Инхерентна вредност војничких врлина деривира се из саме природе војне професије. Како је војсци од стране друштва поверено управљање планираним насиљем, тј. организованом, деструктивном и смртоносном силом у размерама које апсолутно немају пандана у другим областима друштвеног живота, јасно је да морална осетљивост и специфичност једног таквог јединственог светог „мандата” диктира да војска не може и не сме бити вредносно неутрална институција, тј. да њени припадници не могу бити тек технички оспособљени извршиоци у ланцу употребе силе. Уколико бисмо упали у клопку проглашавања војничке храбрости, оданости и части редундантним и „превазиђеним” услед имплементације аутономних оружја и вештачке интелигенције у борби, ризиковали бисмо преображај целокупне институције војске у пуки техничко-административни инструмент државе за употребу силе, чији би се квалитет *ipso facto* једино мерио и процењивао ефикасношћу убијања и разарања у рату. Међутим, свако друштво има како интерес тако и одговорност да мандат употребе смртоносне силе повери искључиво оној институцији и професији чији етос рефлектује идеал оправдане, смислене и часне употребе силе. Зато такав мандат може бити поверен само припадницима професије који, поред неоспорно важне техничке оспособљености, поседују чврст морални карактер заснован на кључним војничким врлинама. Врлине храбрости, оданости и части остају неопходне управо зато што су оне те које праве разлику између војске као морално изузетне заједнице ратника и пукe институције која организовано употребљава силу искључиво као ефикасно средство остваривања мисије кроз оружану борбу.

Коначно, из наведеног закључујемо да пост-херојско ратовање не подразумева нужно и пост-врлинске војске. И док је извесно тачно да аутономно оружје, којим управља вештачка интелигенција без човека „у петљи” мења начин на који се војничке врлине практично испољавају те ограничава њихову традиционалну инструменталну улогу у непосредној борби, оно не поништава њихов круцијални значај за морални идентитет припадника војне професије, па и за саму онтолошку природу војске. Јединствени етос припадника војне професије заснован на храбрости, оданости и части не чини војску само способном да победи у рату, већ друштво које култивише управо такву војску чини и вредним победе. Чак ни у ери у којој ће аутономна оружја и вештачка интелигенција несумњиво преузимати све већу улогу у борби ефикасност и убојитост једноставно неће бити довољни. Наши ратници ће и даље морати да буду људи изграђеног и изузетног моралног карактера јер су само тако достојни носиоци најосетљивијег могућег мандата који им је поверен у односу „светог поверења” између војске и друштва за које су припадници војне професије спремни како да гину тако и убијају.

## РЕФЕРЕНЦЕ

- Biggar, N. (2023). An ethic of military uses of artificial intelligence: Sustaining virtue, granting autonomy, and calibrating risk. *Conatus – Journal of Philosophy*, 8(2), 67–76. DOI: 10.12681/cjp.34666
- Bouزيد, H., Falzon, P. Foutel, F., Ibrahima, M., Le Goaziou, Q., Mve Ongoua, S., N’Gandy, C. (2015). “Toward A European Code of Conduct For Military And Peacekeeping Forces.” In Lucas, G. (Ed.) *Routledge Handbook of Military Ethics* (pp. 194-207). Routledge.
- Cappuccio, M. L., Galliot, J. C., & Alnajjar, F. S. (2022). “A taste of Armageddon: A virtue ethics perspective on

- autonomous weapons and moral injury.” *Journal of Military Ethics*, 21(1), 19–38. <https://doi.org/10.1080/15027570.2022.2063103>
- Chapa, J. (2022). *Is Remote Warfare Moral?*. Public Affairs.
- Cook, M. L., & Syse, H. (2010). “What should we mean by ‘military ethics’?” *Journal of Military Ethics*, 9(2), 119–122.
- Cook, P. (2015). “A Profession Like No Other. In Lucas G.” (Ed.) *Routledge Handbook of Military Ethics*, (pp. 32-43). Routledge
- de Vries, P. (2020). “Virtue ethics in the military: An attempt at completeness.” *Journal of Military Ethics*, 19(3), 215–230. <https://doi.org/10.1080/15027570.2020.1814048>
- Deakin, S. (2008). “Education in an Ethos at the Royal Military Academy Sandhurst.” In Robinson, P., de Lee, N. and Carric, D. (Eds.), *Ethics Education in the Military* (pp. 15-30). Ashgate.
- Enemark, C. (2014). *Armed drones and the ethics of war: Military virtue in a post-heroic age*. Routledge.
- Fatić, A. (2017). “Savremena tehnologija ratovanja u svetlu hrišćanskog morala: naoružani dronovi.” In Grozdić, B. (Ed.), *Pravoslavlje i rat* (pp. 105-121). MC Odbrana.
- French, S. E. (2003). *The code of the warrior: Exploring warrior values past and present*. Rowman & Littlefield.
- Hunter, L. Y., Albert, C., Henningan, C., Rutland, J. (2023). “The military application of artificial intelligence technology in the United States, China, and Russia and the implications for global security.” *Defence and Security Analysis* 39(2). 207-232. <https://doi.org/10.1080/14751798.2023.2210367>
- Kania, E. B. (2017). *Battlefield Singularity: Artificial Intelligence, Military Revolutions, and China’s Future Military Power*. Center for a New American Society.
- Kastels, M. (2022). *Sunovrat, kriza liberalne demokratije*. Clio.

- Kaurin, P. (2016). *The Warrior, Military Ethics and Contemporary Warfare: Achilles Goes Asymmetrical*. Routledge.
- Kaurin, P. M. (2016). *The Warrior, Military Ethics and Contemporary Warfare: Achilles Goes Asymmetrical*. Routledge.
- King, A. (2024). "Digital Targeting: Artificial Intelligence, Data, and Military Intelligence." *Journal of Global Security Studies*, 9(2), 1-16. DOI: 10.1093/jogss/ogae009
- MacIntyre, A. (2007). *After virtue: A study in moral theory* (3rd ed.). University of Notre Dame Press.
- MacIntyre, A. (2015). "Military ethics: A discipline in crisis." In G. R. Lucas Jr. (Ed.), *Routledge handbook of military ethics* (pp. 3–14). Routledge.
- Makijaveli, N. (2005). *Vladalac*. Dereta.
- Matthews, M. D., Eid, J., Kelly, D., Bailey, J. K. S., & Peterson, C. (2006). "Character strengths and virtues of developing military leaders: An international comparison." *Military Psychology*, 18(Suppl.), S57–S68.
- Miller, W. I. (2002). *The Mystery of Courage*. Harward Univeristy Press.
- Mompeysson, P. (2014). "Soldier's code of conduct in different countries around the world." *Journal of Defence Resources Management*, 5(1), 5-10.
- Münkler, H. (2005). *The New Wars*. Polity.
- Olsthoorn, P. (2011). *Military ethics and virtues: An interdisciplinary approach for the 21st century*. Routledge.
- Raska, M., Bitzinger, R. A. (2023). "Introduction: The AI Wave in Defence Innovation." In Raska, M., Bitzinger, R. A. (Eds.), *The AI Wave in Defence Innovation: Assesing Miltiary Artificial Intelligence Strategies, Capabilities, and Trajectories* (pp. 1-11). Routledge. DOI: 10.4324/9781003218326-1.
- Šar, P. (2018). *Vojaska bez vojnika*. Laguna.

- Schkade, I., Sadeghi-Bahmani, D., Lang, U. E., Blais, R. K., Stanga, Z., Ülgür, I. I., Brand, S., & Annen, H. (2024). "Military values, military virtues, and vulnerable narcissism among cadets of the Swiss Armed Forces-Results of a cross-sectional study." *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 14, 2074–2086. DOI: 10.3390/ejihpe14070138
- Schulzke, M. (2016). "Rethinking military virtue ethics in an age of unmanned weapons." *Journal of Military Ethics*, 15(3), 187–204. <https://doi.org/10.1080/15027570.2016.1257851>
- Sidgwick, H. (1907). *The Methods of Ethics*. MacMillan and Co.
- Sparrow, R. (2013). "War without virtue?" In B. J. Strawser (Ed.), *Killing by remote control: The ethics of an unmanned military* (pp. 84–105). Oxford University Press.
- Sparrow, R. (2015). "Drones, courage, and military culture." In G. R. Lucas Jr. (Ed.), *Routledge handbook of military ethics* (pp. 380–394). Routledge.
- Stanar, D. (2019). *Pravedan rat: između apologije i obuzdavanja rata*. Dobrotoljublje.
- Stanar, D. (2021a). "Martial virtues and whistle-blowing: Loyalty misplaced and courage misunderstood." *Vojenské rozhledy*, 30(2), 026–038. DOI: 10.3849/2336-2995.30.2021.02.026-038
- Stanar, D. (2021b). "The Vital Significance of Military Ethics." *Journal of Military Ethics* 20(3-4), 237-250. DOI: 10.1080/15027570.2021.2011913
- Stanar, D. (2021c). "Mir kao svrha vojske." *Vojno delo* 73(3), 36-47. DOI: 10.5937/vojdelo2103036S
- Stanar, D. (2022). "The loss of innocence in the age of drones: Redefining the notion of innocence in the context of drone warfare." In Koch, B., Schoonhoven, R. (Eds.), *Emerging Military Technologies* (pp. 141–157). Brill Nijhoff. DOI: 10.1163/9789004507951\_011
- Stanar, D. (2025). "Artificial intelligence in the military domain and military ethics: Key challenges and implications."

- Obrana a strategie*, 25(1), 113–127. DOI: 10.3849/1802-7199.25.2025.01.113-127
- Starčević, S., Milenković, M. (2023). “Instant rat u teoriji umreženog društva.” *Vojno delo*, 75(3), 1-12. DOI: 10.5937/vojdelo2303001S
- Steinhoff, Uwe. 2013. “Killing Them Safely: Extreme Asymmetry and Its Discontents.” In *Killing by Remote Control: The Ethics of an Unmanned Military*, ed. Bradley Jay Strawser, 179–208. Oxford University Press. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199926121.003.0009
- Strawser, B. J. (2010). “Moral predators: The duty to employ uninhabited aerial vehicles.” *Journal of Military Ethics*, 9(4), 342–368. <https://doi.org/10.1080/15027570.2010.536403>
- Syse, H., & Cook, M. L. (2023). “Robotic virtue, military ethics education, and the need for proper storytellers.” *Conatus – Journal of Philosophy*, 8(2), 667–680. <https://doi.org/10.12681/cjp.35684>
- Zirojević, I. (2024). „Upotreba veštačke inteligencije u savremenim oružanim sukobima.“ *Vojno delo* 76(1), 73-90. DOI: 10.5937/vojdelo2401073Z

**Dragan Stanar\***

*Strategic Research Institute, University of Defence, Belgrade*

## **MARTIAL VIRTUES IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: POST-HEROIC WARFARE AND AUTONOMOUS WEAPONS\*\***

### **Resume**

The accelerating implementation of artificial intelligence and autonomous weapon systems may fundamentally transform warfare and the role of human beings within it. Systems capable of selecting and engaging targets without direct human involvement create the possibility of conducting military operations while radically reducing, or even eliminating, the physical risk traditionally borne by soldiers. This development provides the technological basis for post-heroic warfare, in which military objectives may be achieved without exposing members of technologically advanced armed forces to mortal danger. The paper examines whether courage, loyalty, and honour remain relevant under such conditions. These virtues are understood not merely as desirable forms of conduct, but as qualities of character that shape the moral identity of soldiers and constitute the foundations of the military ethos.

Post-heroic warfare clearly challenges their traditional instrumental role. Courage presupposes fear and

---

\* E-mail: dragan.stanar@va.mod.gov.rs; ORCID: 0000-0003-0759-5652.

\*\* This article is a product of research conducted under the project “Value orientations and relationship with tradition of cadets of the Military Academy”, VA/DH/1/24-26 of the Military Academy of the University of Defence in Belgrade.

danger, while loyalty is commonly demonstrated through willingness to accept risk and sacrifice. If autonomous systems replace soldiers in combat, opportunities to express and develop these virtues are reduced. Honour is also affected because machines may become the immediate agents of lethal force, while artificial intelligence increasingly participates in decisions concerning its use. These objections are convincing when military virtues are evaluated solely according to their practical function in direct combat. However, the central argument of the paper is that their value cannot be reduced to battlefield usefulness. Courage, loyalty, and honour also possess intrinsic value as constitutive elements of the moral identity of military personnel and of the ethical character of the armed forces. This position is supported by research conducted at the Military Academy of the University of Defence in Belgrade in 2024. Among 239 respondents, courage received a mean score of 4.80, loyalty 4.71, and honour 4.66 on a five-point Likert scale. The results indicate broad agreement that these virtues remain fundamental attributes of military character.

Their continued importance derives from the distinctive social mandate entrusted to the military. Armed forces are authorised to employ organised and lethal force on a scale unmatched by other institutions. Therefore, the military cannot be value-neutral, nor can its members be merely technically proficient participants in a chain of lethal action. Without courage, loyalty, and honour, the armed forces would risk becoming a purely technical instrument of state power, evaluated only by efficiency. The paper concludes that post-heroic warfare does not necessarily produce post-virtue

armed forces. Artificial intelligence may change how military virtues are expressed, but it cannot abolish their importance for the moral identity of soldiers or the ethical nature of the military profession. Technical competence and lethality remain insufficient without developed moral character.

**Keywords:** martial virtues, courage, loyalty, honor, military ethos, post-heroic warfare, artificial intelligence, autonomous weapons, military ethics

---

\*\*\* Овај рад је примљен 27. јула 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 31. августа 2026. године.